

1. A kutatás terve és kerete

A kutatás fő célja: általános és magyar szövegtipológiai jellemzők megállapítása, egyes szövegtípusok leírása nyelvi jellemzőkkel, egyes nyelvi jellemzők szövegtipológiai vonatkozásainak adatalása, a funkcionális és kognitív elméletek, az etnometodológia, a diskurzuselemzés keretében. A kutatás elméleti keretét a funkcionális és kognitív elméletek (pl. Halliday, Givón vagy Langacker munkáiban), a funkcionális pragmatikai megközelítések jelölték ki (így Verschueren vagy Mey által), valamint az etnometodológia (pl. Hymes eredményeiben), a diskurzuselemzés. A kutatás legfontosabb kiinduló kérdései a következőkben adhatók meg:

- milyen kategorizációs elv alkalmazható a szövegtípusok leírásában;
- a funkcionális és kognitív nyelvészet keretében miképp értelmezendők újra és egészítendőek ki a morfoszintaktikai és szemantikai kategóriák a szöveg viszonyában;
- mi a beszélői és hallgatói tudás szerepe a szövegtípusok ismeretében;
- hogyan értelmezhető a szerkezet és a művelet egysége a szöveg és a szövegtípus leírásában;
- a szöveg műveleti szerkezetének milyen nyelvi (főképp szemantikai) összetevői rendelkeznek szövegtipológiai jelentőséggel;
- mi a szerepe a nézőpontnak és a résztvevők által megértett beszédhelyzetnek a szöveg műveleti szerkezetében?

A várható eredményeket a következőkben határozta meg a terv.

1. Szövegtipológiai tanulmányok. 22 íves kötet az első kutatás szakasz résztémáiból.
2. Kocsány Piroska: A szöveg kettős természete. 5 íves kötet kézirat
3. Szövegtipológia konferencia
4. Szövegtipológiai tanulmányok. 22 íves angol nyelvű kötet az első kutatás szakasz résztémáiból
5. További szövegtipológia tanulmányok a kutatási periódus utolsó évében.
5. Kocsány Piroska és Tolcsvai Nagy Gábor által írandó szövegtipológiai monográfia előmunkálatainak elvégzése, próbafelvezetek írása.
6. A hazai szövegtipológiai kutatások megélnéltése, a nemzetközi diszkurzusba kivitele

2. A kutatási tevékenység

A kutatás csoportban zajlott, de mindenki egyénileg végezte. A kutatás egyik fő tájékoztatósi pontja kezdettől Kocsány Piroska kutatási beszámolója, problémafelvető összefoglalója volt, amely a kutatás első eredménye (A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei; megjelent a Szöveg és típus című magyar nyelvű kötetben). A műhelymunka a szakmai érintkezési formák lehetőségeinek kihasználásával, például személyes megbeszélés és elektronikus levelezés, vita formájában történt.

A kutatás a tervekhez képest egyes részekben lassabban folyt. Ennek elsősorban személyi okai voltak (erről l. alább A személyi feltételek c. részben). A projekt befejezésének, a tervek teljesítésének érdekében a témavezető 2006 júliusában kérelmezte a pályázati időnek egy évvel való meghosszabbítását. Az OTKA engedélyezte a hosszabbítást. A kutatás helyzete és menete 2006 őszére rendeződött.

A Szövegtipológiai kutatás során elvégzett munka a következőkben foglalható össze:

1. szakasz (2003–2005): elméleti kérdések részletezése, korpuszok létrehozása, szövegtipológiai résztémák kidolgozása, a magyar nyelvű tanulmánykötet (Szöveg és típus) megírása.

2. szakasz (2006): a magyar tanulmánykötet megjelentetése, az angol tanulmánykötet (Function and Genres) előkészítése.

3. szakasz (2006–2007): az első két szakasz eredményeinek további feldolgozása, az angol tanulmánykötet (Function and Genres) véglegesítése és megjelentetése, az eredmények összegzése, az új kérdések és célok kitűzése.

A „Szöveg, szövegtípus, nyelvtan” című szövegtipológiai konferencia megszervezésére és megrendezésére 2007. november 13–14-én került sor az ELTE-n. A konferencia fő szervezője Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor volt.

A szövegtipológiai monográfia előkészítését az utolsó szakaszban Tolcsvai Nagy Gábor megkezdte. A szöveg kettős természetéről szóló monográfia elkészítése elmaradt Kocsány Piroska betegsége miatt.

2.1. A személyi feltételek

A kutatásban a tervnek megfelelően elsősorban tapasztalt kutatók vettek részt. Egy másik részük fiatal tehetséges kutató volt, PhD fokozattal, vagy a disszertációjuk elkészítése folyamatban volt. A kutatásban részt vevők személyében kényszerű változások következtek be: a csoport két tagja (Gáspári László és Czetter Ibolya) már a második, ill. harmadik évben betegség miatt távozott, Kocsány Piroska súlyosodó szembetegsége miatt lassabban tudott dolgozni, a témavezetőt (Tolcsvai Nagy Gábor) pedig két évig hátráltatták a szervezőmunkában egy családi tragédia elháríthatatlan következményei. Emellett Andó Éva és Dobi Edit a kutatási periódus alatt két-két gyermeket szült, amely öröndetes események szintén hátráltatták a munkát. A kieső személyek pótlása érdekében sor került Takács Szilvia PhD és Hámori Ágnes doktorandusz bevonására, amelyet az OTKA jóváhagyott.

Az eredeti költségtervhez képest történt változások részben a személyi változások miatt következtek be, részben a központi költségvetési elvonások miatt.

3. Kutatási eredmények

3.1. Publikációk (könyvek)

1) Tolcsvai Nagy G. szerk. *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Kiadó. 2006. 257 l.

Tartalom:

Tolcsvai Nagy Gábor. Előszó (7–13)

Elméleti megközelítések

Kocsány Piroska: A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei (17–26)

Fehér Erzsébet: Szövegtipológia a retorikai hagyományban (27–63)

Tolcsvai Nagy Gábor: A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben (64–90)

Dobi Edit: A formális nyelvi elemzés lehetőségei a szövegek reprezentációjában (91–110)

Egyes szövegtípusokról

Andó Éva: A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai (113–156)

Hámori Ágnes: A társalgási műfajokról (157–181)

Takács Szilvia: Folklorisztikai szövegtipológia – Az epikus ráolvasó imádságok (182–208)

Nyelvi jellemzők szövegtipológiai vonatkozásai

Tátrai Szilárd: A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból (211–232)

Eőry Vilma: A szöveg időszerkezete mint szövegtipológiai jellemző (233–257)

2) *Function and Genres. Studies on the Linguistic Features of Discourse Types*. Ed. Gábor Tolcsvai Nagy. 277 p.

MetaLinguistica. Ed. András Kertész
Peter Lang. Frankfurt am Main. 2008

Contents:

Preface (9–12)

Part I

Theoretical approaches

Piroska Kocsány: The Results and/or the Failure of Text Typology (15–23)

Gábor Tolcsvai Nagy: Toward a cognitive discourse typology (27–60)

Edit Dobi: The possibilities of formal linguistic analysis in the representation of texts (61–86)

Erzsébet Fehér: Text typology in the rhetorical tradition (87–133)

Part II

On certain text types

Éva Andó: Cognitive and functional aspects of the analysis of spoken language storytelling (137–190)

Ágnes Hámori: On discourse genres (191–223)

Szilvia Takács: Text typology in folkloristic studies. Epic incantational prayers (225–261)

Szilárd Tátrai: Perspective and deixis in narrative discourses (263–277)

3) *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Szerk. Tátrai Szilárd, Tolcsvai Nagy Gábor. Budapest: Tinta Kiadó. 2008. 280 l. A kötet a „Szöveg, szövegtípus, nyelvtan” című, 2007. november 13–14-én az ELTE-n megrendezett kétnapos konferencia előadásainak kidolgozott, megszerkesztett, 7–9 számítógépes oldal terjedelmű változatait tartalmazza.

Tartalom:

I. Szövegelmélet, szövegtípus-elmélet

Petőfi S. János: A verbális szövegek (mint komplex jelek) szemiotikai-textológiai tipológiájának néhány aspektusa

Békési Imre: Egy szókapcsolat értelemszerkezeti háttere – De hiába, mert

Kocsány Piroska: Szükség van-e új szövegfogalomra? Egy pályázati kiírás tanulságai

Szathmári István: Stilisztika és szövegtan: szövegstilisztika?

Tolcsvai Nagy Gábor: Topik és szövegtípus

Tátrai Szilárd: Narratív távolság – lírai közvetlenség

Ország Judit: Alternatív funkcionalitás a szövegtanban: a fenomenológiai leírás lehetősége

Dobi Edit: A szövegjelentés vizsgálatához formális alapon – a szövegtipológia jegyében

Takács Szilvia: Szövegműveletek és irodalmi interpretáció

Balázs Géza: Gondolkodási formák, gondolatalakzatok, szövegalaptípusok. A szövegtípusok antropológiai jellegű megközelítései

Kiss Sándor: Szövegtípus és határjegy

Csúry István: Léteznek-e szövegtípusok?

Skutta Franciska: Kommunikációs modell és szövegtípus

II. Egyes szövegtípusok nyelvi kérdései

Andok Mónika: A hír mint szövegtípus történeti alakulása

Jobst Ágnes: Szövegtipológiai szempontok a sajtóműfajok leírásában. A kommentárok szövegtani sajátosságai

Jakusné Harnos Éva: A figyelem irányításának eszközei a hírszövegek szerkezetében

Kabán Annamária: Szövegtípus és műveleti szerkezet

Nagy L. János: A szövegritmus tipológiai lehetőségeiről

Cs. Jónás Erzsébet: A funkcionális stilisztika eszközei és a dialógus szövegszerkezete a műfordításban

Rada Roberta: Szövegminták keveredése mindennapi szövegekben

Kaló Zsuzsa – Rácz József: Droghasználókkal készített interjúk szövegtipológiai elemzése az ágencia szempontjából

III. Nyelvtan és szövegtípus

Eőry Vilma: Az időgrammatika és a szövegidő: az idő-határozószók a szövegben

Imrényi András: Az idealizáció határai a mondattani modellekben

Kugler Nóra: A talán és az esetleg módosítószók funkciói írott és beszélt szövegekben

Laczkó Krisztina: Deixis a virtuális térben

Dömötör Adrienne: „...hogyan mondjam (vagy nem tudom, hogyan)”

Kubinyi Kata: A magyar morfoszintaxis és a párbeszéd grammatikája. Mikor implicit és mikor explicit az 1–2. személyű tárgy a magyarban

Weber Katalin: A magyar nyelvvelsajátítás mint összöveg

IV. Történeti szövegtipológia

Haader Lea: A mellékmondatfajták és a szövegtípusok viszonyáról

Csontos Nóra: Reprezentáció a drámában. Az ún. szerzői funkciójának pragmatikai megközelítése

Kuna Ágnes: Az orvosi recept mint szövegtípus a 16. századtól napjainkig

Konferenciarendezés

A „Szöveg, szövegtípus, nyelvtan” című szövegtipológiai konferencia megrendezésére 2007. november 13–14-én került sor az ELTE-n, Budapesten. A konferencia négy meghatározott témát tárgyalt: 1. a szöveg és a szövegtípus elméleti kérdései; 2. A funkcionális nyelvtan és a szövegtípus összefüggései; 3. Történeti szövegtipológia 4. Egyes szövegtípusok nyelvi kérdései. A konferencia programja zsűrizett absztraktok alapján alakult ki. A konferencián harminckét előadás hangzott el a négy előzetesen meghirdetett témakörnek megfelelő szekcióban. A kétnapos eseményen részt vettek a hazai szövegtan legkiemelkedőbb művelői (például Petőfi S. János, Békési Imre), a középnemzedékek, és emellett sok fiatal (jórészt doktoranduszok). A kutatói folytonosság mellett a konferencia előadói igen élénken reagáltak a tanácskozás kezdeményező kötetére, a projektben kiadott Szöveg és típus című kötet tanulmányaira, funkcionális szemléletére. A konferenciát végig az eleven vita, diskurzus jellemezte.

Konferencia-részvétel

Tolcsvai Nagy, Gábor: Word order, starting points and on-line processing. 10th International Cognitive Linguistics Conference. Krakow. 2007. július 15–20.

Tátrai, Szilárd: Referential centre in narratives. Krakow. 10th International Cognitive Linguistics Conference. 2007. július 15–20.

Kocsány Piroska: Szükség van-e új szövegfogalomra? Egy pályázati kiírás tanulságai. Szöveg, szövegtípus, nyelvtan. Szöveg, szövegtípus, nyelvtan konferencia. ELTE, Budapest. 2007. november 13–14.

Tolcsvai Nagy Gábor: Topik és szövegtípus. Szöveg, szövegtípus, nyelvtan konferencia. ELTE, Budapest. 2007. november 13–14.

Tátrai Szilárd: Narratív távolság – lírai közvetlenség. A Szövegtipológiai kutatás keretében rendezett konferencia. ELTE, Budapest. 2007. november 13–14.

Eőry Vilma: Az időgrammatika és a szövegidő: az idő-határozószók a szövegben. Szöveg, szövegtípus, nyelvtan konferencia. ELTE, Budapest. 2007. november 13–14.

Dobi Edit: A szövegjelentés vizsgálatához formális alapon – a szövegtipológia jegyében. Szöveg, szövegtípus, nyelvtan konferencia. ELTE, Budapest. 2007. november 13–14.
Takács Szilvia: Szövegműveletek és irodalmi interpretáció. Szöveg, szövegtípus, nyelvtan konferencia. ELTE, Budapest. 2007. november 13–14.

3. 2. Szakmai kutatási eredmények

A kiinduló kérdésekre a válaszok a következők.

A szöveg legáltalánosabb, ill. a szövegtípus szerinti leírásában a funkcionális szempontok érvényesítése megkerülhetetlen. Ennek egyik vetülete a pragmatikai tényezők kiterjedtebb és következetes bevonása, nem egy felsőbb modulként, hanem a teljes szövegleírást befolyásoló szemléletként. Az így megközelített szöveg, ill. szövegtípus funkciói, ill. a megértett beszédhelyzethez, szövegvilághoz való viszonyai pontosabban megragadhatóak. Egy másik vetülete a funkcionalizmusnak a kognitív nyelvészetből eredő elméleti keret, a szöveg műveleti jellegének figyelembe vétele: az a jelenség, hogy a szöveget a hallgató időben dolgozza fel, mentális műveletek sorával. A szöveg műveleti leírása lehetővé teszi a szövegtípusok műveleti jellemzését. A szöveg és a szövegtípus viszonya nem merev elkülönülésként értelmezhető vagy hierarchiaként, hanem az absztraháltság különböző fokaként. Bizonyos szövegkoherencia-tényezők szövegbeli nyelvi kidolgozásának a foka és a szövegtípus-specifikusság megfeleléseket mutat.

Az alábbi elméleti eredmények emelendők ki:

- a szövegtípus általában összefügg a tudással;
- a szövegtípusok rendszere sémákba rendeződik;
- a minták történetiek, konvencionáltak, de változnak;
- a tipológia potenciál, nem zárt rendszer;
- a szövegtipológia összefügg a kommunikációtípológiával;
- a kommunikáció résztvevői aktívan feldolgozzák a sémát;
- a prototípuselv jelentékeny mértékben érvényesül;
- a szövegtipológia leírása a kijelölt mélységi szinttől függ;
- műveleti és szerkezeti tényezők a fő változók;
- elemi (mikro) szinten éppúgy tapasztalhatók tipológiai jellemzők, mint mezo- és makroszinten;
- a tulajdonságok nyalábokba rendeződnek;
- a szövegtipológiai jellemzők nem külsődlegesek, inkább elsődlegesen a szöveg nyelvi műveleti szerkezetében valósulnak meg;
- a szöveg műveleti szerkezetének egyes elemei (például a koreferencia vagy a nézőpont) univerzálisak, ugyanakkor belső felépítésük és fajtáik szövegbeli gyakorisága mutat szövegtipológiai jellegzetességeket.

A kutatásban sor került a szövegtipológiai kutatás áttekintésére, egy kognitív szövegtipológia fölvázolására, a retorikai hagyomány szövegtipológiai eredményeinek bemutatására, a beszélt nyelvi történetmondás, egyes társalgási szövegtípusok, az epikus ráolvasó imádságok funkcionális és kognitív elemzésére, a narratív diskurzusok pragmatikai nézőpontú leírására, a szövegek időszerkezetének tipológiai jellemzésére.

4. További fejlemények

A kutatás nagymértékű és elháríthatatlan személyi nehézségei a pályázati ciklus végére az aktív résztvevők többségét (így Tolcsvai Nagy Gábort, Tátrai Szilárdot, Andó Évát,

Hámori Ágnes) egy – a jelen pályázaton kívüli – kutatási szerveződés kialakítása felé orientáltak. Ennek eredményként, részben a Szövegtipológiai kutatás mint projektum adta az alapját az ELTE-n alapított Funkcionális nyelvészeti műhelynek, amely a szöveg keretben végzett, korpusz alapú funkcionális nyelvészetet dolgozza ki a magyar nyelv leírására. A szövegtipológiai kutatás e végső szakaszbeli kiterjesztésére engedélyezte az OTKA, hogy a projekt keretében két további munka megjelenésének támogatására is sor kerüljön: a) Tolcsvai Nagy Gábor: Bevezetés a kognitív nyelvészetbe (Osiris Kiadó, 2008), b) Annales Sectio Linguistica (Tinta Kiadó, 2008, tanulmánykötet).

5. A kutatás várható további hatásai

- 1) A kutatás az eredményeket három szinten jeleníti meg: a szöveg és szövegtipológia elméletének alakításában, a tudományos módszertan további kidolgozásában és szövegtipológiai leírásokban. Ezzel hozzájárul a szöveg és a szövegtípus általános nyelvészeti értelmezéséhez. A projekt első tanulmánykötetének gyarapodó idézettsége ezt a hatást már jelzi.
- 2) Segíti a funkcionális kognitív nyelvreírás elméleti és módszertani megerősítését, pozitívan visszahatva ezzel a morfoszintaktikai és szemantikai szerkezeti megfelelések leírására.
- 3) Segíti a magyar funkcionális nyelvészeti (nyelvtani, jelentéstani, szövegtani és pragmatikai) kutatások művelését és bekapcsolását a nemzetközi szakirodalomba.
- 4) A szövegről és a szövegtípusokról részletesen kidolgozott adatok segítik az anyanyelvi és kommunikációs oktatást és felsőbb fokú képzést, főképp két irányban: a) a morfoszintaxis, a szemantika és a szöveg kapcsolatának megértésében, b) a kommunikációs stratégiák tanításában.